

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ

ПЕДАГОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ

- 2 Оксана ЯНКОВИЧ, Інна ХАНЧУК. Використання методики «Щоденні 5» для формування ключових компетентностей на уроках літератури

РОБІТНЯ СЛОВЕСНИКА

- 7 Жанна ТЕТЕНЄВА. Основні типи підрядних речень (9 клас із поглибленим вивченням української мови і літератури); Григор Тютюнник, «Климко». Морально-етичні уроки доброти, чуйності, турботи про рідних (7 клас)

- 13 Ірина СЛОТНИЦЬКА. Урок позакласного читання за повістю Андрія Чайковського «За сестрою»

ПОРТФОЛІО МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

- 17 Тетяна РЕШЕТНЯК. Ненаголошені голосні е, и в коренях слів (5 клас)

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

- 21 Галина ЗАМКОВА-ЧОРНА. «Без України ми – раби останні» (Урок в 11 класі)

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА

До 80-річчя від дня народження В'ячеслава Чорновола

- 29 Людмила ВАСИЛЬЄВА, Любов НЕРУБАЙСЬКА, Володимир НЕРУБАЙСЬКИЙ. Великий поборник правди (Урок пам'яті)

МОВОЗНАВСТВО

- 34 Катерина ВАСИЛЬЄВА. Риторичні звертання в табірних сонетах Олекси Різниківі (На матеріалі збірки «Двострунне грало»)

- 40 Катерина ГОРОДЕНСЬКА. Уживання та правопис новітніх запозичень

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КОМПАРАТИВІСТИКА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ

- 42 Раїса МОВЧАН. «Безкінечне наближення до істини» (Роздуми до ювілею Ніни Бічужі)

- 48 Антоніна МОВЧУН. Невідомий Борис Грінченко: з нових архівних досліджень

Досліджує вчитель

- 53 Анна ВИХОР, Владислав КРОМКАЧ. Осмислення історичної правди у творі Василя Шкляра «Чорний Ворон» («Залишенець»)

НОВОЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

- 56 Роман ЧЕРКОВСЬКИЙ. Ленін у вишиванці

Поетична сторінка

- 58 Олена МУЗИКА. Поезії

РЕЦЕНЗІЇ

- 59 Василь ПАХАРЕНКО. Осягання скрижалей духу

- 61 Календар пам'ятних дат на 2018 рік (I півріччя)

- 62 Зміст журналу за 2017 рік

РИТОРИЧНІ ЗВЕРТАННЯ В ТАБІРНИХ СОНЕТАХ ОЛЕКСИ РІЗНИКІВА

На матеріалі збірки «Двострунне грало»

Катерина ВАСИЛЬЄВА,

викладач Одеського технічного коледжу Одеської національної академії харчових технологій

У статті розглянуто риторичні звертання в табірних сонетах О. Різників, проаналізовано їхню стилістичну роль та смислове навантаження у збірці «Двострунне грало».

Ключові слова: риторичні звертання, персоніфіковані звертання, автор-в'язень, сонет, філософічність, експресивність, чоловічі рими, жіночі рими.

RHETORICAL APPEALS IN PRISON SONNETS BY O. RIZNYKIV

Kateryna VASYLIEVA,

lecturer, Odessa Technical College of Odessa National Academy of Food Technologies

The article considers the rhetorical appeals in prison sonnets by O. Riznykiv, analyzes their stylistic role and meaning in his poetry book.

Key words: rhetorical appeals, personalized appeals, the author-prisoner, sonnet, philosophy, expressivity, masculine rhymes, feminine rhymes.

Олекса Різників – один із тих українських літераторів, хто формувався і визрівав як письменник за ґратами, перебуваючи спочатку в камерах Одеського КДБ й Одеської в'язниці, згодом у мордовських таборах і Кучинському таборі ВС-389/36 Пермської області. З другого ув'язнення (11.10.1971–11.04.1977) автор зумів вивезти кілька десятків зошитів зі своїми творчими роботами, серед них п'ять тих, до яких записував вірші, сонети, прозу. Називав «усе це “вправами з віршування”, бо поклав собі писати щодня і побільше, щоб мати заняття, крім не дуже приємних допитів» [5, с. 9].

Свої сонети О. Різників друкував поступово. Так, до першої збірки «Озон», що з'явилася 1990 р., увійшло 42 сонети. У збірці «Терновий вогонь» (1993) було надруковано ще 11 сонетів, у збірці «Наодинці з Богом» (1998) – 49 сонетів. Щораз автор їх уміщував у розділі «Двострунне грало». У 2002 р. побачила світ окрема збірка, до якої увійшли всі сонети, написані на той момент: 159 заґратних, 6 – писаних до другої відсидки і 5 складених опісля. Цю збірку можна сприймати як ще один щоденник ув'язненого (на зразок творів І. Франка, Б. Кравців, І. Світличного).

Потяг до сонета у в'язниці є досить закономірним, як зазначав сам О. Різників: «Чомусь у в'язниці, у камері, у концтаборі пишуться сонети. Класична чітка, регламентована форма їхня із 14 рядочків нагадує клітку, в яку автори-зеки намагаються спровадити і навечно ув'язнити вільного птаха поезії» [5, с. 3].

Звернення митця в тяжкі хвилини життя, за ґратами і за мурами, до сонетної форми І. Качуровський вважав не випадковим і пояснював, по-перше, суворим розташуванням рим і певною кількістю рядків, що полегшувало запам'ятовування, по-друге, здатністю сонета як незрушної протягом сторіч форми протистояти примхам мінливої долі [2, с. 643]. Н. Колощук, розглядаючи табірну лірику І. Гнатюка та І. Світличного, також потверджує цю думку: «Сонет як жанр вибраний свідомо, як вибирають зброю у вирішальному поєдинку – поетична творчість в ув'язненні є метафізичним протиборством. Володіння зброєю майстерності – запорука духовної перемоги в ньому...» [3, с. 86].

Вибір українських митців сонетної форми у в'язницях і таборах підкреслює складність їхніх доль, адже рідко коли вони могли творити вільно і без обмежень. Тому тюремні сонети – це своєрідні обмеження в обмеженому просторі. Вражає здатність авторів працювати над шліфуванням поетичного слова в умовах тюремно-табірної реальності.

Збірка О. Різників «Двострунне грало», на нашу думку, є явищем унікальним, вартим докладного розгляду щодо змісту і щодо форми. Усі сонети в ній написані з використанням лише двох рим замість узвичаєних п'яти-семи.

Мета цієї статті полягає в тому, аби з'ясувати роль риторичних звертань у табірних сонетах О. Різників, визначити їхні семантико-стилістичні особливості.

Українські науковці опрацювали такі теми, як функціонування семантичних типів звертань у поезіях Лесі Українки (О. Пасічна), визначення семантико-стилістичних особливостей звертань у текстах народних пісень (Н. Данилюк), смислове навантаження звертань у поезіях В. Стуса (В. Тихоша), різноманітні форми звертань до коханої в народних піснях, творах Т. Шевченка, І. Франка, М. Старицького, С. Руданського, П. Тичини, В. Сосюри тощо (Л. Полюга), порівняльний аналіз форм звертань у творчості Т. Шевченка та Ш. Петефі (Д. Гульпа) тощо.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що звертання у табірних сонетах О. Різників ще не були предметом окремої розвідки.

У досліджуваних текстах риторичне звертання – доволі поширена стилістична фігура, воно «призначене викликати певну експресію, задану темою і запрограмованістю на піднесено-поетичний або розмовний стиль усього твору чи його частини» [6, с. 551]. Використання форми звертань у тюремній поезії передовсім пов'язане з браком повноцінного спілкування і бажанням розкрити свій емоційний стан через звернення до уявного співрозмовника – предмета, явища природи, абстрактного поняття тощо.

У збірці «Двострунне грало» використано близько 70 звертань, які виконують експресивно-емоційну роль. Створюючи ефект безпосереднього спілкування, вони передають настрій та емоції автора-в'язня, посилюють відчуття самотності за ґратами. Деякі звертання поширені епітетами, прикладками, більшість мають у своєму складі присвійний займенник *мій* (моя, моє).

Проаналізувавши сонети, ми встановили, що використані звертання переважно є метафоричними. У результаті персоніфікації неістоти стають співрозмовниками, яким герой-в'язень відповідає свої думки, почуття, фізичний і душевний стан.

У ситуації безвиході, наодинці зі своїми думками, турботами, печалю, О. Різників самозаглиблювався і шукав підтримки в самому собі. Відповідно, звертаючись до власної душі, серця, автор-в'язень прагне змін, дій, виявляє бунтівний настрій: *Душе моя, гайда-но до кравців!* (№ 15) (тут і далі зазначаємо номер сонета у збірці «Двострунне грало»), заспокоював себе, тамував біль: *Гай, гай, душе моя, не жди / нічого, крім біди й нужди, / та зрідка радісних зворушень* (№ 109); *Душе моя! Вспокойся у смиренні, / пий по ковтку мед мудрості блаженний* (№ 129); *Признайся, серце, ти не сподівалось, / що в цьому сертні вистигне тепло?* (№ 51). Своєрідним є звертання *душе мій*, котре, як пояснив О. Різників, спрямоване «не до душі,

а до Духу», що його автор закликає повстати «від іритацій, сказу, неврастеній, від розпачу, вагань, поневірянь, від струсів, бунтів, збурень і повстань...» (№ 129). Крім звертань до серця і душі, трапляється нетрадиційне для поезії звернення до м'язів: *Розм'якніть, м'язи, з п'яток до долоней, / стань, душенько, німа, глуха й сліпа* (№ 18). Пов'язане воно насамперед із назвою сонета «Розслаблення (вправа йогоів)» і його змістовим наповненням. У першому катрені через фразеологізм «у жилах кров тужавіє й холоне» автор відтворює атмосферу безвиході, страху, вимушеної покірності: кров «вже не кипить – повзе, немов раба». У другому катрені лунає виправдання цьому стану: *«Спокійно, серце! То не є ганьба, / то просто узаконені кордони»*. Третій катрен описує тяжкий фізичний стан в'язня, втому, брак життєвої енергії. Вихід із цієї ситуації ліричний герой знаходить у йоговській вправі – розслабленні, що й відтворюється через наказ м'язам розм'якнутися, душі – стати німою, глухою і сліпою, бо вже, як автор зазначає у сонетному замку, «невинна самооборона сприймається чомусь як боротьба».

Серед абстрактних понять, до яких апелює автор із метафоричними звертаннями, є доля, творчість (музика, поезія). Промовляючи до долі, автор імплікує відчуття страждання і невідворотність, розмірковує над власним тернистим шляхом, майбутнім: *Згоряє лист. Вогонь жадібно їсть / тобою надбане і визбиране, доле* (№ 25); *Гай, доле, гай: всихають квіти* (№ 36).

У сонеті «Вмирає осінь на пеньках...» автор, говорячи про плинність усього у світі, проводить паралель між змінами у природі й у власному житті, звертається до своєї гіркої простоволосої, босої долі, яка «по остюках, тернинах злості» до лиха плентається в гості. Збільшуючи трагічність життєвої ситуації, автор закінчує сонет звертанням-висновком *«моя бездоленько така»*.

У тюремних сонетах І. Франка, Б. Кравціва, І. Світличного звертань до долі ми не виявили. Хоча в поетичних творах інших жанрів вони трапляються і в І. Франка (*«Я не жалуюсь на тебе, доле»*; *«Ще поборемося, доле!»*), і в М. Вінграновського (*«Прощай, небесна доле моя вбога!»*; *«До порога моєї землі / Постійай, моя доле строга»*; *«Будь проклят, о пузата доле»*), і в І. Світличного (*«Тільки, доле, дай зарік»*; *«Безоглядно, доле, відданий тобі»*). Та найширше вони представлені в доробку Т. Шевченка, де переважно йдеться про трагічну долю жінок (*«Глянь на мене, чорнобриву, / Моя доле неправдива, / Безталанна я!»*; *«Лихо моє! доле моя!»*; *«Доле моя! серце моє! / Оксано, Оксано!»*; *«Мамо моя, доле моя! / Доленько моя, / Ма-*

тінко моя»), долю самого автора («Моя ти доле молодая!»; «Доле моя, доле! / Доле моя нещаслива!»; «Лихая доленька моя!..»; «А я, доленько, в неволі / Помолюся Богу») чи звернені до своєї країни («О доле моя! Моя країно!»).

Через персоніфіковані звертання до поетичної творчості акцентовано важливість творчого процесу для поета за ґратами: *Не замовкай, двострунне грало!* (№ 53); *Поезіє прадавніх поховань, / Відлуння, захоронені в могилах* (№ 137). У сонеті «На моїм гралі дві струни...» автор закликає двострунне грало чистіше і ясніше забриніти, бо воно ще не все програло. Сонет «До тебе йду і уклякаю радо...» написаний як акровірш, у якому в початкових словах рядків відтворені музичні ноти. Для О. Різників поезія – це його релігія, понадсвіт.

Беручи до уваги те, що польську мову письменник опановував під час першого ув'язнення в мордовських таборах, а згодом навчав і сестру цієї мови, стає зрозумілим звертання: *О польська музико! На станції одній / мого шляху життєвого ввірвалась / крізь шум, гармидер, балачки і галас / у мій вагон і стала при вікні* (№ 133). Цей твір присвячено сестрі Валі.

У досліджуваних сонетах душевний стан героя-в'язня, його переживання і надії передають також персоніфіковані звертання до *скорботи*, з якою автор прощається (№ 78), *невідворотності святої*, що постає суворою і незалежною (№ 38), до *істини*, котрої так не вистачає чесній людині (№ 32).

Звертання до *історії* заслуговує особливої уваги, адже автор подає його у розгорненій формі, поширюючи іншими художніми засобами більше, аніж будь-яке інше звертання у збірці. Ліричний герой, розуміючи складність історичної долі України і своєї власної, відтворює весь трагізм через порівняння «моє ребро, моє зітхання і діяння, прислужнице в убранні пані, перо занурююча в кров» і доходить висновку, що «добро – це зло, очищене стражданням» (№ 65).

Впадають в око численні звертання до близьких і рідних (батьків, сестри, доньки, хрещеного, товаришів, коханої), яких поет любив і цінував, спілкування з якими йому так не вистачало. Автор може лише в сонетах ділитися з ними своїми турботами, переживаннями, роздумами, болем: *Багатобарвний, мамо, білий світ; Надію, мамо, маймо: стане днина* (№ 146); *Не треба, батьку, говорить про біль; Про біль відбутись, тату, можна жартом, / коли є стіл, і хліб, і сіль, і хміль* (№ 122); *Чесць праці, сестро!* (№ 78).

Сонет «Мій хрещеник хрещатий...» присвячений Романові Обуху. О. Різників розповів: «Ро-

ман Обухів – син Марії Овдiєнко і мого друга Обухова Дмитра. Вони побралися, коли ми ще були в Одеському КДБ. А коли вродився синок, то батьки назвали мене хрещеним батьком, а Ніну Антонівну – мамою. Сонет почався з гри слів і щось там далі писалося

Олекса Різників

– не слідкував, але бачу, є якась лінія – хрещений пером, булатом, папером казенним...» Звертання «*мій хрещеник хрещатий, / мій хрещатий хрещеник!*» (№ 121) показує, що був час розмірковувати, добирати й уподібнювати слова, грати ними, досягати співзвуччя. Як приклад «цікавинок» (схожослів) хочемо навести такі: «*зима мина. Озимина*», «*холонуть в холоди*», «*тиши тихій*», «*не- й до-зволене дозвілля*», «*біль болочий*», «*повнить повінь*», «*у березні береза*», «*за гудзиком гудз*», «*крапле по краплині*», «*грайлива гра*», «*розп'ята на п'яльцях*», «*сумніву сумного*», «*хмарний храм*», «*душа під душем*», «*збагне багно*», «*струну стривожену, стриножену струну*», «*бруньки березові бринять*», «*загони ген за гоном гін*». Згодом це вміння помічати найтонші нюанси слів на фонетичному рівні, заглиблення в їхню спільну етимологію, дослідження мовленнєвої схожості між ними вилетять у дві мовознавчі праці: «Одноримки. Словник омонімів та схожослів» (2001), «Українські словогрупа. Випуск другий: Словогрупа духу» (2015).

У сонеті «Уже світає, донечко, світа...» перед нами постає ніжний і люблячий батько. Звертаючись до дочки, яку не бачив довгі роки, поет змальовує свій біль і переживання, прагнення зустрітися хоч на мить («я так спішив, я так сюди летів») і наприкінці висновує: *Я там був князь, а тут немов злидар, / я там був Спів, лишилося лиш тів* (№ 105). Автор послуговується виключно чоловічими (окситонними) римами з наголосом на останньому складі слова, це надає твору сильного експресивного звучання, підкреслює трагічне становище (*світа – спів – рида – біда – летів – хотів – даль – розгубив – злидар – пів – собі – свята – світах – млів*).

Є також звертання до побратимів, що оповідають про дружні стосунки, складну долю ув'язнених поетів, перейнятість житейськими проблемами, пошуки розради і виходу із ситуації: *Товаришу, послухай, / я вже не годен ніженьками рухать* (№ 35), *Узяв би, брате, в береги* (№ 84); *Струну стривожену, стриножену струну / чим виткати, чим виши-*

ти, **братове** (№ 88); *Розсядьмося, братці, по сні золотому* (№ 94). Сонет «Від білого снігу до снів кольорових...», як і «Мій хрещеник хрещатий...», побудований лише на жіночих (парокситонних) римах із наголосом на передостанньому складі слова, що характерно для польської мови. Цей прийом посилює співзвучність (*кольорових – удома – золотому – готово – судомить – наготовив – розмову – невідомо – кольорових – повинь – слово – утому – брови – при тому*).

У сонеті «Із безрезневої шпарини...», що присвячений Володимирові Мармусу, вжито таке звертання: *Скажи, приймачику сумлінний!* / *Та він не каже, й не змовка* (№ 98). Як зазначив О. Різників у приватній розмові, «мені здалося, що цвіркунок є приймачем і транслює мені отой чийсь SOS чийк».

Найінтимніші в сонетах О. Різників звертання до коханої, серед яких переважають метафоричні форми «кохана», «єдина», «люба». Як зазначає Л. Полюга, ці звертання – субстантивовані прикметники – дуже поширені й найчастіше виступають у короткій формі, а у творах Т. Шевченка, І. Франка, М. Старицького, С. Руданського та інших більшість звертань до коханої стилізовані під народну пісню: «*моя рибчино (рибко, рибонько), моя пташко, голубко сива, голубко моя, моя голубко сизокрила, горлице, горличенько, лебедонько, ластівко, ластів'ятко, моя квіточко, моя хистка лілеє, вербиченько, берізко, моя ти ягідко, о зоре, зіронько, моя ясна блискуча зірниченько*» [4, с. 70].

Залежно від контексту сонетів, власних думок і настрою О. Різників, звертаючись до коханої, відтворює почуття то радості і надії, то суму і розпачу, то тривоги і болю.

У сонеті «Слова і голос, блискавка і грім...», змальовуючи тісну і прозору єдність різних життєвих явищ, душі й тіла, колоска й кореня, автор намагається з'ясувати, у чому полягає суть його життя, і робить висновок: *Моя любове! Ти – мені опора, / моя надія, крила, непокора, / мій голос, корінь, і душа, і грім* (№ 123). У сонеті «Море хвилею грає...» радіє з приводу того, що має це почуття в душі, воно його рятує і заспокоює: *Добре, люба, що маю / це кохання розкуте, / твої очі і груди, / тихий шепіт «кохаю»* (№ 42). Заради коханої він ладен на неможливе: *тобі, кохана і єдина, / я небо прихилло, пригну!* (№ 104). Сум через роздуку, збентеження відтворені в таких рядках: *Яви діла свої мені, кохана / бо слів твоїх пекуча надто рана* (№ 58); *Пробач, кохана, сльози ці – / Вони невмілого покрою* (№ 86).

Окрім щирих і ніжних душевних порухів, у сонетах звучать і філософські роздуми про життя: *Моя кохана! Чи порівнюєм / себе і розміри Землі?*

Та все ж, які не є малі, / ми власне поле випромінюєм / і – у маленькому – відтінюєм / гігантські обриси Землі (№ 29).

У сонеті «Загой мені душу мою, мов рану...» автор виповідає свій біль, просить загоїти душевні рани, бути з ним і не забувати: *Чуєш, єдина, мої благання / в жменю, у серце тобі впадуть; Бачиш, кохана, з раннього рана / просто на рани солене льють* (№ 75).

Побудований на жіночих римах сонет «На червоному тілі згуби...» навіює песимістичний настрій. Герой говорить коханій про пекучий душевний біль, передчуває смерть: *бачиш, зуби згризають губи, / бачиш, люба, врізаю дуба* (№ 41).

Окрім перелічених звертань, у сонеті «Попожурись, поіритуй, поплач...» автор звертається до **небоги**, маючи на увазі близьку йому людину, жінку, яка допомагала в тяжкій життєвій хвилині: *Усе ж бо так складається, небого, / твоя рука лягла, мов там була, / мені на радощі, на спокій, на тривоги* (№ 70).

Емоційно насичене звертання до героя твору в сонеті «Вітряк – об'їхати... Вітряк...»: *О Дон Кіхоте! Неборак / не годен сам себе спинити* (№ 142). Порівнюючи Вітряк з образом Дон Кіхота, автор змальовує мрійника і революціонера, якого «*турляє в спину вітер, / і лють всевладна, ніби мак, / очервонила вроду світу / і – звинуватила вітряк*». Сервантес наділив Дон Кіхота рисами, які мав сам, так само помічаємо подібність між долями Вітряка і автора-в'язня.

Чуттєве й ніжне, наче до рідної і близької людини, звертання до образу письменниці в сонеті «*Леся – ніби з космічного лету...: Зараз, Лесечко, Ви мені серце зірвете!* / *Я вже чую на нім ніжний дотик руки* (№ 148). Автор захоплюється сміливістю, наполегливістю, силою духу поетеси, наголошує на вічності й важливості її образу: «*Леся – ніби з космічного лету...*», «*Леся ніби з пташиного лету...*», «*Леся ніби із людського лету...*».

Через звертання, що вказують на суспільний стан, чин тощо, автор відтворює суспільні відносини того часу, активно використовуючи символічні образи. Так, у сонеті «*На вичорніле поле йшли сніги...*» символічний підтекст має образ півня, який у праукраїнців вважався «передвісником зорі, сходу Сонця, а отже, пробудження життя. Не випадково існувала така народна назва, як «будимир», тобто «буди світ» [1, с. 612]. Спів, крик півня не просто пробуджує природу і людей від нічного сну, а й, за народними віруваннями, відганяє нечисть, лихо, усяке зло. Водночас це символ війовничості. У сонеті сніги, що символізують холод, розпач, безнадію, «сповзалися із

півночі і півдня», мали «припорошити “кукуруіку” півня і витоптати зело до ноги». Ці сніги вела нечувана князівна, свавільна й нікому не підвладна, яка втратила почуття міри («рубай, сичи і ріж нас, богорівна!»), що підкреслює фразеологізм «пустилась берегів». Проте автор вірить, що влада князівни і снігів не триватимуть вічно («Постій, князівно, дівченя наївне!»): і зело, що уособлює оновлення й відродження життя, «запіє» з-під ноги, і голос півня «проклянуться у дзьобі». У припорошеному «кукуруіку» півня й у витоптаному зелі вгадується пригнічена доля митців-в'язнів, яких не жаліла тодішня влада, але в яких залишалось світло надії.

Сонет «Шановна пані... Як се сталося?...» із вразною назвою «Сп'яніння» зображує певну життєву історію, змальовує людські взаємини. Тут є емоції здивування, несподіваності (**Шановна пані... Як се сталося? / Отсей Ваш ляпас... Сей Ваш гнів**), хмільний жартівливий настрій, який змінюється доріканням (**Ах пані, пані... Ви сміялись. / Тепер притихлі і сумні...**), а наприкінці спогад про поцілунок несе спокій і задоволення: *Але ж... Ви мить оцю збагніть: / Ми – цілувались... Ці-лу-вались!* (№ 56).

У сонеті «Ну, от скажіть, сусіде, що не так?» відтворено уявну розмову з сусідом. Герой, виливаючи свою душу, ділиться з сусідом наболілим, як зі справжнім другом, висловлює свої почуття і переживання гніву, роздратування, обурення – через жіночу нещирість, невдячність, зраду: *Покинула... Ходім, хильнем, сусіде* (№ 22). Твір насичений лайливою і просторічною лексикою, що суголосна негативному емоційному стану героя.

У сонеті «Кімната сміху. Дзеркала криві...» автор змальовує «деяких знайомих», що спотворили його вид до невпізнаності: *Там – я, мов діжка, там – тонкий, мов промінь, / там – я без ніг, а там – без голови* (№ 20), висловлює своє обурення та незадоволення з приводу неправдивих зображень і оманливих звинувачень, через які й опинився за ґратами: *Я був би схожий точно так на ньому, / як схожий в вас, наклепники криві!* (№ 20).

Зневагу, презирство О. Різників передає негативною насиченими стислими звертаннями **раби плазуючі, пани-вигулькуні**. Автор порівнює їх зі сміттям важеним і легкою половою, протиставляє їм вусатий стрункий колосок і висновує, що вони існуватимуть завжди, хочемо ми того чи ні (№ 82). Емоційно знижені звертання викривають тогочасну систему, яка обмовила, звинуватила і відправила за ґрати цілу плеяду митців, що прагнули правди і свободи.

Об'єктом звертання в сонетах О. Різників стають також явища природи (вітер, дощ), сонце, со-

нячний удар: *Вій, вітрику, вистівуй колоскову / вусатому, стрункому колоскові...; ти, дощук, із горщика хлопни, / щоб колосок високий був і повен, / ти, сонечку, на південь заверни / теплом своїм його опроміни...* (№ 82); **О синій вітре, білий світе!** *В снігу здригнулися струмки / і шлях шукають до ріки* (№ 114); **О сонячний ударе!** *Не було того, / хто б міг змагатися з тобою* (№ 164). Через ці звертання автор виражає свої думки та ідеї творів, наголошує вагомість цих явищ у житті.

У сонеті «Моховничку, лишайничку зелений...» передано невибагливість, величність і вічність лишайника, що виріс на мурах кам'яних і вистояв, пройшовши «крізь холод зим і плеск дощів лихих, / крізь сонця промені посушливі, калені, / крізь загребуці лапи, кігті, жмені» (№ 66). Автор пояснює: «Може, я йому заздрю, що він уміє отак рости. Я у нього вчуся терпіти, виносити, чекати».

Сонет «Садок стояв так, як стоїть ставок...» з окремою назвою «Відмінки» змальовує образ саду, що його увиразнено різними формами того самого слова (*садок – садка – садкові – садком – садку – саде*). Цей образ дуже близький і рідний авторові, бо пов'язаний зі спогадом про дитинство, рідну домівку: **О саде мій! О мій садочку плинний,** / *Не рви, не змий штахетин свій разок!* (№ 111).

Поряд зі звертанням до батька у сонеті «Не треба, батьку, говорить про біль...» О. Різників використав персоніфіковане звертання **хмелю: Ой, хмелю, хмелю,** *де зазимував ти / в яких снігах, пекучих, ніби сіль? / в яких гілках? в яких голках? Звідтіль / коли повернешся до неньчиної хати?* (№ 122). Цей образ, оспіваний у багатьох легендах і піснях як символ життєвої сили, благополуччя, хоробрості, суголосний поневірянням автора-в'язня. Емоційність і трагічність цього звертання підсилено повторенням його.

Звертання до коня в сонеті «Спекота й тиша. Сонце щедро палить...» асоціюється з образом автора: *І де візьметься така бридня, / мов я – це кінь, свобідний і зухвалий. / Я голову гривасту підійняв / і цілий світ іржанням обійняв* (№ 79). Кінь постає як символ чоловічого начала, енергії, життєвої сили, якій протистоїть темна сила, що відтворена в образі сліпаків: *Та раптом біль, пекучий від вогня, / мене пройняв! – це сліпаки напали. / О, як болюче ця дрібнота жалить / великого і доброго коня!* (№ 79). Та автор-в'язень не збирається здаватися і закликає: *Скачи, мій коню! Сліпаки напали* (№ 79).

Через персоніфіковані звертання до різних пір року, часу, доби О. Різників ділиться своїми думками, прагненнями, мріями, шукає підтримки: **Моя рушійко, пречудова весно,** / *мої надії, сумніви,*

боління / несеши на крилах зоряно-небесних (№ 26); Упадъ же, **зимонько**, упадъ! (№ 95); **Блакитна осене!** Пірнаю у задуму (№ 106); **Неповторний вечере**, звідколи / у красі, завмерлій до ладу, / бережеш за пазухою болі / і гойдаєш в гойдалці біду? (№ 40); **О святість ночі, о катієне сном**, / коли можливість мариться чи сниться (№ 69); **Мій світанковий чаре**, не малій / і – хоч один у світі – не лукав (№ 90). Сонет № 26 побудований лише на жіночих римах, сонет № 90 – на чоловічих.

Найменш численними в тюремних сонетах О. Різників є звертання до Бога, міфічних істот, топонімів і матеріальних речей. У вірші «Усяка роц простромить чорнозем...» автор описує буяння природи – через згадку про відтворення і повторення формем, таїнство життя, паралельно проводячи аналогію зі збереженням традицій із роду в рід, віруваннями пращурів «у віру й силу, у добро і вроду», і закінчує сонет зверненням-проханням: *Благослови нам, Господи, господу / і хліба скибку з сілля і борщем* (№ 136).

Досить нетрадиційним вважаємо звертання до підземного бога: *Підземний боже, не молюсь тобі, / не б'ю поклонів і не уклякаю* (№ 85). Сам автор пояснює його в сонетному замку: *А те, що до підземного звертаюсь, / то це тому, що груші на вербі...* (№ 85).

Персоніфікованим є звертання до *брунатної мавочки із гаю* (№ 45), *Ісландії* (№ 14). У сонеті «Як Гудб'яртур в пургу і заметіль...», присвяченому Халдору Лакнесу, авторові роману «Самостійні люди», О. Різників звертається до Ісландії «на острові півдикім і пустім» і стверджує вирішальну роль людей в історії країни: *Твоя надія в людях у простих. / І вікінгах, що грають в людях тих* (№ 14). У сонеті «Перехоплює дух! На дроті...» відтворено боротьбу, небезпеку, складність життєвого шляху митця, який обрав за мету пошук істини і справедливості: *Гостро духу і гостро плоті – / лунатизм? фанатизм? Ди-*

вись! / «Вчора» – ззаду, а «завтра» – проти, / а «сьогодні» – безодня вниз (№ 152). Єдине, що залишається, – це «надія на дроту спротив», тому автор і закликає: *Дроте, дротику – не порвись!* (№ 152).

Емоційність та інтимність певних звертань у розгляданих сонетах посилюють пестливі суфікси (-к-, -ик-, -ечк-, -очк-, -еньк-, -оньк-), які виражають ніжність, тепло, любов, доброзичливість, прихильність, повагу: *моховничку, приймачику, вітрику, дощичку, дротику, донечко, Лесечко, сонечку, мавочко, садочку, душенько, бездоленько, зимонько*.

Аналізуючи збірку «Двострунне грало», ми встановили, що риторичні звертання відіграють важливу роль в організації тюремних сонетів, у відтворенні їхнього змісту та настроєвості, саме вони найяскравіше у мовленнєвому сенсі передають емоції, почуття, внутрішній світ поета-в'язня, посилюють експресивність творів.

Більшість звертань у збірці одухотворені, є результатом персоніфікації неістот, постають як співрозмовники. Риторичні звертання до абстрактних понять пов'язані з філософськими роздумами, почуттям самотності, акцентують трагічність ситуації, у якій опинився автор-в'язень.

В О. Різників немає прямих звертань до Батьківщини, вони скеровані лише до природних явищ, пір року і часу доби, до тих рослин і тварин, що нагадують йому про рідний край, близьких людей. Глибоко інтимними є звертання до власної душі, серця, м'язів, долі, поетичної творчості, коханої; вони підкреслюють психологічність і філософічність тюремних сонетів. Індивідуальними є звертання до духу, Дон Кіхота, рабів плазуючих, панів-вигулькунів, наклепників кривих, підземного бога, Ісландії, дроту тощо. Емоційність риторичних звертань посилено використанням означень-епітетів, суфіксів суб'єктивної оцінки, повторенням звертань, поєднанням їх із вигуками, присвійними займенниками.

Література

1. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, В. Куйбіди. – 5-те вид. – Корсунь-Шевченківський, 2015.

2. Качуровський І. Критик і поет Іван Світличний / І. Качуровський // Качуровський І. Променисті силуетки: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – К., 2008. – С. 631–644.

3. Колошук Н. «Сонет вагомий, як стилет»: табірна лірика І. Гнатюка та І. Світличного в контексті української сонетної традиції (стаття друга) / Н. Колошук // Волинь

філологічна: текст і контекст: зб. наук. пр. – Луцьк, 2013. – Вип. 16: Мова і вірш. – С. 80–89.

4. Полюга Л. Ой ти, дівчино, ясна зоре! / Л. Полюга // Культура слова. – К., 1984. – С. 70–73.

5. Різників О. Двострунне грало: сонети / О. Різників. – Одеса, 2004.

6. Українська мова: енциклопедія / ред. кол. В. Русанівський, О. Тараненко, П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і допов. – К., 2004.